

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Филологиялық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3528

№ 3 (2020)
Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Филологическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

О постановке на учет, переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ30VPYU00029268

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация материалов в области лингвистики, и языкознания

Подписной индекс – 76132

Бас редакторы – главный редактор

Жусупов Н. К.

д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора

Анесова А. Ж., доктор *PhD*

Ответственный секретарь

Уайханова М. А., доктор *PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Дементьев В. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Еспенбетов А. С., *д.ф.н., профессор*

Трушев А. К., *д.ф.н., профессор*

Маслова В. А., *д.ф.н., профессор (Белоруссия)*

Пименова М. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Баратова М. Н. *д.ф.н., профессор*

Аймухамбет Ж. А., *д.ф.н., профессор*

Шапауов Ә. Қ., *д.ф.н., профессор*

Шокубаева З. Ж., *технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

<https://doi.org/10.48081/UZXY5841>**А. Ф. Зейнулина, А. Т. Ибраева**

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ХАКІМ АБАЙ ҒАҚЛИЯСЫ ХАҚЫНДА

Абайдың «Қара сөздері» – терең пәлсапалық, этикалық, эстетикалық, философиялық және психологиялық ойларға толы, тіршілік түйткілдерін дәл болжай білген құнды мұра.

Абай қара сөздерінің басты тақырыбы – адам, жеке тұлға, ал басты мақсаты – адам тәрбиесі, оның өмірдегі адамгершілік қасиетінің қызмет жасау кеңістігі. Адам болғанда да, адамдар үшін еңбек ететін, жан-жақты жетілген адам. Абайша айтқанда, «толық адам». Ол «нағыз адам», «толық адам» қандай болу керек деген сұраққа жауап іздейді, әрі өзінің қара сөздерінде соған жауап береді. Ол адамды жан-жақты қарастырып, мінезін, өзін-өзі тануын, адамды жат қылықтардан аулақ болуға шақырып, жоғары сезімдерге: махаббат пен парыз, борыш сезімдеріне тәрбиелейді. біздің рухани мәдениетімізді жетілдіруге, әрбір адамның бақытты болуға ұмтылу қозғалысы болуы тиіс. Ал рухани мәдениетімізді тек әдебиет ғана жетілдіре алады. Осы тұрғыдан сөз өнері – әдебиет рухани құндылықтардың негізін қалаушы бола алады және қазақ үшін рухани құндылықтардың символы – Ұлы хакім Абай болмақ.

Мақалада Абай қара сөздерінің жазылу тарихы мен мазмұны, мақсаты, көлемі, жазылу стиліне хронологиялық және көркемдік талдау жасалынады.

Кілтті сөздер: Ғақлия, қара сөз, адамтану, түпнұсқа, ақындық мектеп, нақыл сөз, көркемдік шешім.

Кіріспе

Ғақлия – көркем қара сөз, нақыл сөздің бір түрі, дүниенің құпия сыры терең таразыланған ойлар мен пікірлер, трактат жиынтығы. Ғақлия араб сөзі «дана сөз», «даналық маржан сөздер» деген ұғымды танытады. Ежелгі дәуірдің өзінде Шығыс әдебиетінде бар болған бұл прозалық жанр қазақ әдебиетіне ХІХ ғасыр соңында жазба әдебиеттің нық қалыптасқан кезең болды. Ғақлия сөздерде қоғамға қажетті сан алуан мәселелер қозғалады. Бұл ретте қазақ әдебиетінде Абай, Ыбырай, Жүсіпбек Аймауытов пен

Әлихан Бөкейханов шығармаларында ғақлия сөздер мол кездеседі. Абайдың пайымдауынша, ғақлияға жүйріктер хакім, ғалым аталады.

Хакім Абайдың прозасы, яғни қара сөздер мұрасы қазақ халқы өзін өзі тануының және тағылым – тәрбиелеуінің қуатты құралы. Ол қазақ танымының болмысы. Оның сыры – Абай қалың елі қазағын жарқын да тура жолға бастаудың көшбасшысы болды. Не жазса да түпкі мақсат осы. Жатса-тұрса соған қам жеген ақын: «Іште дерт қалың, Ауыздан жалын, Бұрқ етіп, көзден жас шықсын» дейді. Біле білсек, күллі ғақлия өстіп қайғырған, шерленген, жаны қиналған ұлт білімпазының қаламынан төгілген қайталанбас туынды.

Біз сөз етпекші Абайдың «Ғақлия» атты кітабы жеті жылдың жемісі. Онда ұлтының мінез-машығы мен қам-қарекеті жан-жақты зерделеніп, терең оймен қорытындыланған. Демек, оны ұлт ұстазы Абайдың зерттемесі, ғалымдық еңбегі әбден болады. Абай «Ғақлиясы» – қазақтың өз мінін өзі көретін, оны түзейтін ғажайып тәрбие энциклопедиясы.

Құранда: «Қандай бір қауым өзін-өзі өзгертпейінше, Алла оны өзгертпейді», – деген. Оқысын, өзгерсін, мінезін түзесін! Абайдың қара сөздері міне осы ниеттен туған. Асыл мұраның бүгінгі күнге ескірмей, көнермей жетуінің сыры, кепілі екеніне ешкімнің таласы жоқ.

Зерттеудің нысаны: Абай қара сөздерінің танымдық кеңістігі

Зерттеудің пәні: Әдебиеттанудағы Абай шығармашылығы

Мақсаты: Абай әлемі, оның өлеңдері мен қара сөздері бір халық қана, яғни қазақтың рухани жан дүниесінің сәулесі ғана емес, ол әлемдік деңгейде талданып, үлкен сұранысқа ие болған шығармалар жиынтығы екенін дәлелдеу. Абай әлемі әлемдік әдебиет және мәдени руханиятпен біртұтас екенін таныту.

Міндеттері:

Абай ғақлияларының әдеби – философиялық мәнін таныту арқылы көркемдік табиғатын анықтау;

Абай қара сөздеріне жанрлық талдау жасау.

Зерттеудің әдістері мен нәтижесі

Хакім Абайдың прозалық туындысы екі кітаптан тұрады. Көзі тірісінде біріншісі – кітап «Ғақлия», екіншісі – «Ғақлиат тасдиқат» (қысқаша «Тасдиқ») аталып, бөлек көшіріліп келген-ді. Оған архив қорында сақтаулы Мүрсейіт Бікіұлының көшірме қолжазбалары куә. Бірінші қолжазба кітабына (дәптер десек те болар) Абай 41 қара сөзін енгізіп, оған «Ғақлия» деп ат қойған.

Абайдың екінші кітабы – «Тасдиқ» (қазіргіше «38-ші қара сөз»). Оның кітап «Ғақлияға» еш қатысы жоқ. Неге десеңіз, ол пәлсапалық трактат. Оның тақырыбы, мазмұны, мақсаты, көлемі, жазылу стилі мен мерзімі мүлде бөлек. Төмендегі мақсат – кітап «Ғақлияның» жазылу мерзімін және

ондағы сөздердің хронологиялық реттілігін анықтауға арналады. «Қара сөзбен» айтатын өсиетіне Абайдың 1891 жылдан кіріскені белгілі. Дәлелге М. Әуезовтің: «Осы жылдан соң өлеңмен айтпақ болған сөздерінің талайын кара сөз үгітіне айналдырып жіберген» деген пікірін келтірсек те жеткілікті [1, 25].

Егер «Ғақлия» кітаптың алғашқы парағы 1891 жылы ашылса, оның даяр болғаны қай жыл? 1897 жыл деуге негіз бар сияқты. Оған Абайдың бір жасқа толмай-ақ асырап алып, бәйбішесі Ділдәнің бауырына салған немересі Уәсилә Мағауияқызының (1890–1954) естелігі растайды. Абай балаларды оқуға жеті жасында береді екен. «Мен де сегіз жасқа шығарымда оқыдым» дей келе: «Әлі есімде, – деп жазады Уәсилә, – бір күні біздің оқып отырған үйімізге әкем келді. Әкем молдаға қарап, балаларға мына бір кітапты әкелдім. Бүгіннен бастап осы кітапты оқыт деді. Кейіннен байқасам, сол кітап әкемнің «Ғақлия» атты қара сөзбен жазылған кітабы екен». Бұл жерде «сегіз жасқа шығарымда» деп Уәсиләнің көрсетіп отырғаны – 1897 жыл.

Қосымшаға М.Әуезов пікіріне жүгінейік: «1896 жылдан бастап, Абай барлық шығармаларын жинастырып, көшіруге ұйғарады» (Аталған монография. – 18 б.) 1896 жылы Абай «барлық шығармаларын жинастыруға» неліктен кіріскен? Бұл «Ғақлия» кітабын еңсерген жайынан белгі беретін факті деген ойдамыз. Сонымен, қолда бар дерек-дәйектер Абай «Ғақлия» кітабын 1891 жылы бастап, 1897 жылы толық аяқтап шыққан деп түйіндеме жасауға мүмкіндік береді. Ендігі керегі – кітапқа енген жекелей қара сөздердің жазылу мерзімін қарастырайық. Басты қайшылық – Абай жинақтары мен Мүрсейіт көшірмелерінде қара сөздердің рет саны бір емес, екі түрлі. Егер рет саны екеу болса, шыны қайсы, жасандысы қайсы? Осыны айырып алмай тұрып, жазылу мерзімі жайлы ой зерделеу шындыққа жанаспас еді.

Қара сөздер алғаш 1933 жылғы толық жинақта жарияланған. Бірақ олардың рет саны өзгеріске ұшырағаны да тап осы жинақ. Неге десеніз, 30-жылдарда атеистік көзқарастың насихаты қуатты болып тұрған кезең еді. Өкімет байлар мен дін өкілдерін қырына алған қаһарлы уақыт. Жауды өз халқы арасынан іздеген қызыл көз сақшылардың билеп тұрған заманы. Олар: «Әуезов – діншілдік пен панисламизмді дәріптеуші» деп неге дабыл қақпасын. Әсіресе, Абайдың «Ғақлиқат-тасдиқат» (қысқаша – «Тасдиқ») атты екінші қолжазба кітабын қаз қалпында жариялау – өзіне өзін ату үкім шығарумен парапар еді. Себебі, оны Құдай, иман, тағат ұғымдары туралы пайымдары мол еді. Осы сәтте М. Әуезов қиын шешімге барған. «Тасдиқ»-тан құтыла салмай, оны өзге қара сөздердің арасына «38-ші қара сөз» деген атаумен кіріктіреді. Бұл азаматтық ерліктің үлгісі еді. Абай ең көлемді сөзі бүгінге осылай аман жетті. Тұңғыш толық жинақта қара сөздердің рет саны не себептен өзгертілгені енді түсінікті шығар деген ойдамыз. Бірақ, қарап

отырасақ, 1995 жылғы екі томдық толық жинақтың 331-бетінде қара сөздердің рет саны «мағынасына қарай өзгертілген» делініпті. Бұл, әрине, сөз жоқ, үлкен ағаттық болған. Шығармалардың рет саны өзгертілуіне – тікелей жаңа айтқан саяси-идеологиялық ахуал кінәлі. Осылайша, рет саны бойынша 27-сөз бүгінгі оқырманға 2-сөз болып жетуі саясат ықпалы деп қабылдауымыз қажет. Ойымызды түйіндесек, қара сөздердің шынайы рет санын М. Әуезов 1933 жылғы толық жинақта өзгертуге мәжбүр болады. Бұл Абайдың қос кітабы да төл атауын жоғалтты деген ойға келеміз. «Ғақлия» кітабы Абайдың көзі тірісінде көшіріліп, көпке таралып отырған. Бас көшіруші Мүрсейітте алғысөз «23-сөз» делініп көшірілген. Бұдан бөлек, Абайдың рет саны бойынша 19-сөз Мүрсейіт көшірмесінде «20-шы сөз» делінген. Бұл соңғы дәлсіздік қайдан келді, саралап көрейік.

19 және 20-шы деп таңбаланып жүрген екі келте сөз анығында бір-ақ сөз. Екеуін жалғастыра оқыған адам: «Мұның бір-ақ сөз екенін бағамдайтын болады. Түпнұсқада солай болған. Оған бұлтартпас дәлел Абайдың келесі 21-сөзінде (қазіргіше 32-сөз) тұр. Оқып көрейік, Абай: «...Бесінші – осы сөздің он тоғызыншы сөзінде жазылған ақыл кеселі деген төрт нәрсе бар», – деп сілтеме жасапты. Қазіргі 19-бен 20-ның түпнұсқада бір-ақ сөз болғанына бұдан артық дәлел бола ма? Келешекте екі қысқа сөз біріктіріліп, оған Абай өзі «19- сөз» деген рет санын қайтарып жатсақ дұрысы сол болар деп санаймыз. Бұл «Ғақлия» кітаптың түпнұсқасына 41 емес, 40 ғақлия енген деген ойға саяды.

Жалпы Мүрсейіт көшірмесіндегі қара сөздердің рет саны Абайдікі екеніне сеніміміз мол. Ғылым үшін керегі – қара сөздердің шынайы рет саны. Олар қалпына келтірілсе ғана сыртқы оқиғалар ықпалы ескерілмек, сонда ғана Абайдың ойшылдық эволюциясын түсінуге мүмкіндік туады. Барлық қара сөздерді, жазылу мерзіміне сәйкес үш шартты топқа (1-14, 15-25 және 26-41 арасы) бөліну керек. Сол үш топтың әрбірін жекелей қарастырған жөн сияқты. Абайдың шығармалық еңбегіне қашанда белгілі бір адам я болмаса белгілі бір оқиға түрткі болып отырған. Яғни өмірлік дәлдік тән. Демек, қара сөздің әрбірін болған оқиға, тіршілік құбылыстарымен байланыстыра қарастыру оңтайлы да ұтымды деп білеміз.

Абайдың өзі «Ғақлия» деп ат қойған кітапқа енген 41 сөздің ең көлемдісі. Онда ойшыл екі келелі мәселені көтерген. Біріншісі – біздің қазақ қайтсек өнер, білім жолын таппақ, қайтсек егін, сауданы керек қылмақ деген, екіншісі – елді билеп, басқарудың тиімді жолы қайсы деген. Ойшылды толғандырған қос мәселе осы.

Қазақ ұлты жаңашыл даму жолында көп кедергіге ұшшыраған, кесел – кесапаттар көп болған. Бұзылуына, төмендеуіне бас себеп осы. Оны өзге халықтармен теңестіретін құдірет – «егін, сауда, өнер, ғылым» дейді Абай.

Осыған көзі жеткен кезден ақындық қызметке шындап кірісіп, қазаққа төнген надандық бұлтын ыдыратуға бар күш-қуатын сарқа жұмсайды. Сондықтан ең алдымен, билік тақырыбын көтеруі заңды. Себебі, ол халықты тығырықтан алып шығар күдіреттің бірі. Қаршадайынан ел жұмысына араласқан, биліктің оны мен солын жақсы біліп, мол тәжірибе жинақтаған Абай 1-сөзінде: «Осы қазақ халқының осындай бұзықшылыққа тартып, жылдан жылға төмендеп бара жатқанын көрген соң, менің ойыма келеді» (3-сөзі) дей келе, билікке қатысты әлі күнге өз өміршеңдігін жоғалтпаған нақты ұсыныстарын ортаға салады.

Абай қарастырған тақырып жан – жақты. Баршасынақты да қысқа түрде. Ойшылкөбіне-көпадамныңмінез-құлқынталдап, қам-қаракетінекшеп, тексереді. Оныменшектеліпқалмай, фәниөмірдіңсырынұқтыруғақұшсалады. Өсиетін, біржағынан, қызықты, күлкілі, ұғымғаоңайғып, екіншіжағынан, араб, парсы сөздерінкіріктіре, салмақ сала айтады. Сонымен, Абайдың рет саны бойынша 2, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14 (қазіргіше 4, 7, 13, 12, 14, 20, 15, 21, 16, 28) жиыны он ғақлия сөзін байыптап көрелік. Бастапқы 2, 3, 4, 5 сөздерде Абай қазақ мінінің түр-түрін теріп, мінезін түзетпекке байлаған. Өсиеті пайдалы болуымен бірге, көңілді, қызықты болып жетуін көздейді.

Енді Абайша 6, 7, 13, 14-сөздерді (қазіргіше 16, 28-сөз) пайымдайық. Бұл төртеуінде Абай иман, ғибадат тақырыбын қозғауының мәнісі неде? Бұл ретте өмір оқиғалары көмекке келеді. Оспанның жылы өткенше көңіл айтып ағылған халықтың Абай алдын босатпағаны анық. Сондай-ақ, 1890-жылдар жұртшылықтың дінге қызығушылығы артқан шақ Қала қала ма, сол заманғы қазақ қауымы діни сауат деңгейімен мақтана алмайтын діни сауатсыз, қазір біліп тұрғанымыз шамалы. Абай ауылына ат басын тіреген алыс-жақын қонақтарды, өз еліндегі келешекте қажы атанатын Ақберді, Жақия, Бейсембі, Белгібайларды, мейлі, Әуез бастатқан Қожа ауылының үлкендері мен Мұхаметкәрім, Махмұт сияқты молдаларды мысалға алсақ та осыны айтамыз. Құдайға құлшылық қылудың мәнісі, иманның тазалығы неде деп бас қатыратындар некен-саяқ, ал ішін қойып, тек сыртқы формаға бас ұратын, яки тек «шарифат» деп қатып қалған кісі көп еді. Соңғылардың арасында оқу-білімді көпірдің ісі деп аулақ серпетіндер аз емес. Міне, 13-сөзін Абай: «Қазақ құлшылығым Құдайға лайық болса екен деп қам жемейді» (16-сөз) деп бастауының мәнісі осы.

Мәжіліс Жидебайда, Ақшоқыда, мейлі, Бақанас жайлауында өтсін Абай үгітін жаңағы шын иман мәселесін ұқтыруға бұрып отырған. Оған келесі 14-сөзін діннің түп негізі – иман мәселесі мен оның ғибадатпен арақатынасы деген тақырыпқа арнағаны дәлел. Аса күрделі мәселені мейлінше ұғымды түрде жеткізе отырып, соңында: «Әуелі иманды түзетпей жатып, қылған ғибадат не болады?» деп сұрақ қояды да, нақты жауапты былайша береді:

«Жоқ, сен жақсылық, жамандықты жаратқан – құдай, бірақ қылдырған құдай емес, ауруды жаратқан – құдай, ауыртқан құдай емес, байлықты, кедейлікті жаратқан – құдай, бай қылған, кедей қылған құдай емес деп, нанып ұқсан болар, әйтпесе – жоқ» (28-сөз). Ал Құран аятындағы: «Бұл үгіт-насихаттан ақылды пенделер ғибрат алады» (Бақара сүресі, 269 аят) дегені Абайдың тамаша ғақлиясына арналғандай. Бұл тұрғыдан алғанда, кітап «Ғақлияның» алдыңғы тобына (1-14 арасы) жасалған талдауға сүйене отырып, бұл шығармалар 1891-93 жылдар жазылған деп ой қорытамыз. Яғни Абай көпшілікпен әңгімелескен жиын, сұхбаттарда өзінің көңілін алаң қылған мәселелерді ортаға салып, артынша сол ой-толғауларын ақ қағаз бетіне түсіріп отырғанына көңіліміз сенеді.

Ұлы ойшылдың 15-24 қара сөздері зер салғанда, бұл үгіт-насихаттар жалпы қазақ қауымына емес, жастарға арналғанын байқаймыз. Өйткені, қай-қайсы болмасын ұстаз бен шәкірттің арақатынасынан белгі береді. Өнегелік, тәрбиелік сипат басым. Абайдың ақындық мектебі өмір сүрген уақытта осы ғақлияның қуаты зор болғанын көреміз. Абайдың ақындық шабыты – ақындық мектептің жұмысы қайтадан жандануына қолайлы жағдай туғызды. Айнала қыстақтағы дос-інілері, атап айтқанда, Көкбай, Кәкітай, Шәкерім, қос әнші Мұхамбетжан, Әлмағамбет, ертегіші Баймағамбет, шариятқа жүйрік Самарбай, Дайырбай, Махмуд, өз қолындағы Әубәкір, көрші ауылдан топай Бейсембай, әнет Мүрсейіт, көгібақ Мұсылманқұл, Ырғызбай Ырсайдың Ысқағы, ноғай ауылынан Сыдық, Хажибулла, Махмет сияқты жастар келіп, қосылып отырған. Сол сияқты көрші керей елінен Уәйіс, уақтан Мұқа, сыбаннан Әріп Абайдың алдын көрді. Осы жастардың ынтасы арқылы Абай қара сөздерінің күші қуаттана түсті.

Абай мектебі мен мұсылмандық Шығыста көп айтылатын пір мен мүрит медресесі арасындағы ұқсастыққа М.Әуезов жіті назар аударған болатын. «Бұл шығармаларда Абай өзінің оқушыларымен әңгімелесіп, жүзбе-жүз кездесудегі мәслихат, кеңес құрып отырған ұстаз тәрізденеді», – дей келе, М. Әуезов пікірін былайша түйеді: «Өзінің адамгершілік, әлеуметшілдік, ағартушылық ойларын айтуда Абай педагогикалық жақсы әдісті қолданады. Оңайдан қиынға қарай, жақыннан жыраққа қарай, қызықты, күлкілі жайдан үлкен толғаулы қорытындыға қарай біртіндеп жетектейді. Сатылап отырып, үгіт-насихат асырады» [1, 210–211].

Бұл ойдың түйінін сабақтасақ, алдыңғы топтағы 11-ші сөзінде Абай есер кісілер мен есті кісілерді салыстыра келіп: «Егерде есті кісілердің қатарында болғын келсе, күнінде бір мәртебе, болмаса жұмасында бір, ең болмаса айында бір, өзіңнен өзің есеп ал!» (15-сөз) деп кеңес берумен шектелсе, екінші топтағы 19, 20 және 21-ші сөзінде (қазіргіше 19, 31 және 32-сөз) осы үгітін тереңдете, Мұханша «сатылап» айтқан. Алдыңғы екеуінде ұстаз

есті, жетелі, көргенді болудың мәнісі – естіген жақсы нәрсені іске асыруда дейді және естіген нәрсені ұмытпастыққа төрт түрлі себептер барын паш еткен. 21-сөзі онан әлдеқайда күрделі. Онда Абай: «Білім-ғылым үйренбекке талап қылушыларға әуелі білмек керек. Талаптын өзінің біраз шарттары бар. Оларды білмек керек, білмей іздегенмен табылмас» (32-сөз), – деп бастап, ғылым сарасын табудың алты үздік өлшемімен таныстырып өтеді.

24-сөзінде Абай: «...Солмалдысарыпқылып, ғылым табу керек. Өзінтабаалмасаң, балаптапсын. Ғылымсызахирет те, дүние де жоқ» (10-сөзі) дейді. Осы сияқтығылымсарасынтабуғақатыстыайтқанақыл-кеңес теріАбайдыңөзбасыныңтәжірибесіненекенінекімталасарекен. Сонымен, қарасөздердіңортаңғытобы (15-25 арасы) талаптышәкіртжастарға арналған. Олардаесті де өнерлі, білімдіадам болу, солсияқтығылым табу үгітібәріне нбасымкөрінүісонынайғағы. Ескеретін бір жайт – Мүрсейіт көшірмесінде «Насихат» деген атпен (қазіргіше 37-сөз) топталған Абайдың нақыл-афоризмдері хақында. Олардың бір бөлігі ұстаздың шәкірт достарына ғибрат алсын деп айтқан ұлағатты сөздері. 1894-95 жылдар Абай болыстық қызметіне қоса, ұстаздық миссияны толықтай атқарған. Жастарды келешек жарқын деп сендіріп, баршасын да ізденіс пен гуманизм жолына түсірді. Өз кезегінде шәкірт қауымының ұстаздың тақырып таңдауына әсер етіп, өзіндік із қалдыруы заңдылық.

Ал 26-41 аралығындағы қара сөздерінде Абай «қайтсек ел боламыз?» деген бастапқы жалпы қазақтық мәселеге қайтып оралған. Бұл топта жас ұрпаққа я болмаса мұсылман жамағатқа арнап айтылған дегізетін нышан, белгі жоқ. Кілең адамшылық һәм әлеуметтік тақырыптар көтерілген. Халықтың мәдени-рухани дамуының дербес жолын айқындау қамын сеземіз.

26-сөзін Абай: «Рас, бұрынғы біздің ата-бабаларымыздың ...бұл замандағылардан артық екі мінезі бар екен. ...Сол аталарымыздың екі ғана тәуір мінезін жоғалтпай тұрсақ, біз де ел қатарына кірер едік» деп бастап, соңында: «Кәнеки, енді осы екі мінез қайда бар? Бұлар да арлылық, намыстылық, табандылықтан келеді. Бұлардан айырылдык. Ендігілердің достығы – пейіл емес, алдау, дұшпандығы – кейіс емес, не күндестік, не тыныш отыра алмағандық» (39-сөз) деп күрсіне толғайды.

Ал 27-сөзінде Абай қайтсек ел қатарына кірер едік дегенді таратып айтқан. Біздің қазақ ешкімді менсінгісі жоқ өр халық – ертеде қағанат құрған, империялық сананың мирасқоры. Өр мінезділігі содан. Бірақ Абай осы заманғы талап – еңбексүйгіштік, өнерлі, білімді болуда дейді. Дәлел үшін халықтарды салыстырады. Туған халқының сарт (өзбек), ноғай (татар), орыс сияқты көршілес елдердің бәрінен кейін қалып отырған аянышты хәлін әділетті жанашырлық көңілмен ұғындырып береді. Өзге халықтарды үлгі еткен сөзін: «Оның бәрі – бірін бірі қуып қор болмай, шаруа қуып, өнер

тауып, мал тауып, зор болғандық әсері» (2-сөз) деп қорытады. Бұл ой бүгін де өзекті екеніне дау жоқ.

29-сөзінде Абай «қырт мақтанды» шенеп, сөге келе, оған: «Жанға мырзалық қылатұғын сертке тұрғыштықты, малға мырзалықты және дүниені бір тиын есеп көрмейтұғын жомарттықты» (30-сөз) қарсы қояды. Міне, Абай аңсаған, қазақтың бойынан көргісі келетін қасиеттер осы. Келесі 30-сөзінде Абай қазаққа дерт болып жабысқан ұрлық пен адал жұртты аздырған бұзақының қылығын әшкерелеп, бет пердесін жыртады.

Енді түрлі тақырыптар қамтылған 31–41 сөздердің ортақ сипаты – Абай адам болмысына зер салып, «адамның адамдық қасиеттерін тереді» (Әуезов). Сонымен қатар, қазақтың құбылмалы мінезін сынап, әшкере етеді. 35-сөзінде: «Біреуді досым деп ат беріп жүрсең, оған сенің бір дұшпаның келіп бір тай берсе, бұзыла қалатыны қалай? Күнде тілін алатұғын достан кейде бір тіл ала қойған дұшпанға кісінің өле жаздайтұғыны несі?» (40-сөз) дегені сияқты. Жалпы алғанда, Абай адамдарды осы дүниеде игілікті еңбек етіп, өнер-ғылым тауып, өз тіршілігін оңалтып, рақат көруге насихаттайды. Халықты өнер-ғылым жолы-на жұмылдырады. Абай ақыл- парасатты дәріптеп, ғылым мен ағарту идеяларын насихаттады. Абайдың философиялық ой-пікірінің әлеуметтік маңызы мен алға басарлық мәні, міне, осында.

Қорытынды

Ойшылдың тыңдарман жайлы күдігі көп. Өлең сөзінде: «Көнбеді ешкім сөзіме, әдетіне қарысып» десе, 37-сөзінде: «Егер сөз айтсаң, түгел тыңдап тұра алмайды, не көңілі, не көзі алаңдап отырады. Енді не қылдық, не болдық!» (41-сөз), – деп қапаланған. Сондықтан поэзиясында айтқан адамгершілік идеяларын енді барлығына түсінікті, қарапайым сөйлеу тілімен жеткізуге талпынады. 38-сөзінде: «Қазақтың жаманшылыққа үйір бола беретұғынының бір себебі – жұмысының жоқтығы. Егер егін салса, я саудаға салынса, қолы тиермееді? Ол... пайдасыз, жұмыссыз қаңғырып жүруге құмар. Адал еңбек кесалынып алған кісі ондай жүрістіттей қорлық көрмейме? Өзінің кәсібін тастап, кезегендік кесалынама?» (42-сөз) дегенісияқты пайымдары бүгінгі Қазаққа тағы айтылу керек.

Соңғы 41-сөзінде солонның бірі – талапты болу қасиетін пайымдайды. Онда Абай: «Адам баласының ең жаманы – талапсыз. Талапқылушылар да неше түрлі болады» депбастап, солардытүр-түріне тоқталған. Қазақтың бетіне қарап, содан оқыған болса, олталабыңды қылабер, көкіректітым тазалаймын деме, оны кім көріп жатыр, ішінде қатпар көп болмаса, құт-берекеге жағымды болмайды дейді. Енді осыған қарап, қайдан оқып, біліп, ұмтыл ғанталап екенін білерсін» (44-сөз). Осы пайымымен ұлт ұстазы Абай проза кітабына соңғы нүктені қояды, қазақ ұрпағының әрі қарай сабақтауына нәр тастайды. Жоғарыда айтылғандарды түйіндей келе, Абай «қара сөздері»,

яғни ғылыми пайымы терең «Ғақлиясы» – қазақтың ойы, пайымы мен көзқарасы. Рухын қуаттандырып, білімпаз болуына жол ашатын зерделі ақ мектеп. Қайталап оқумен, жүрегіміз бен санамызға терең сіңірумен ғана Хақім Абай ғақлияларының жұмбағын шешіп, өмірімізге темірқазық ретінде ұстаным болатыны ақиқат.

Пайдаланғандеректер тізімі

- 1 Абай Шығармаларының екі томдық толық жинағы. Өлеңдер мен аудармалар, поэмалар, қара сөздер. – Алматы : «Жазушы», 1995 – 366 б.
- 2 Абай және қазіргі заман. – Алматы : «Ғылым», 1994. – 332 б.
- 3 Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы. – Алматы : «Әдебиет әлемі», 2013. – 500 б.
- 4 **Ахметов, З.** Абайдың ақындық әлемі. – Алматы : Ана тілі, 1995. – 321 б.
- 5 **Әуезов, М** Әдебиеттарихы. А., 1991. - 220 б
- 6 **Мырзахметов, М.** Абайды білмек парыз ойлы жасқа. – Алматы : Санат, 1997. – 240 б.
- 7 Қазақ совет әдебиетінің тарихы. III том – Алматы : Ғылым, 1967. – 370 б.
- 8 **Мырзахметов, М. М.** Әуезов және Абай тану проблемалары. – Алматы : «Ғылым», 1982. – 395 б.
- 9 **Бисмағұлов, Ж.** Абай ақындық тағылымы. – Алматы : «Ғылым», 1994. – 235 б.
- 10 **Ыбырайым, Б** Ақындар аманаты : Хрестоматия-компендиум. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ : «Ұлағат» баспасы, 2012. – 360 б.

References

- 1 Abai Shyǵarmalarynyń eki tomdyq tolyq jınaǵy. Óleńder men aýdarmalar, poemalar, qarasózder. [Complete collection of Abai’s works in two volumes. Poems and translations, poems, obscenities.] – Almaty : Zhazushy, 1995. – 366 p.
- 2 Abai jáne qazirgi zaman [Abay and modernity.] – Almaty : Gylym, 1994. – 332 p.
- 3 Abai (Ibrahim) Qunanbaiuly. [Abay (Ibrahim) Kunanbayevich.] – Almaty : Adebiet alemi, 2013. – 500 p.
- 4 **Ahmetov, Z.** Abaıdyń aqyndyq álemi. [Abai’s poetic world.] – Almaty : Ana tili, 1995. – 321 p.
- 5 **Auezov, M.** Ádebiet tarıhy. [History of literature] – Almaty :, 1991. – 220 p.

6 **Myrzahmetov, M.** Abaidy bilmek paryz oily jasqa. [Reading Abai you get to know the world]. – Almaty: Sanat, 1997. – 240 p.

7 Qazaq sovet ádebiyatiniń tarihy. III tom. [History of Kazakh Soviet literature. Volume III] – Almaty : Gylym, 1967. – 370 p.

8 **Myrzahmetov, M. M.** ÁýezovjáneAbaitanýproblemalary. [Myrzahmetov, M.M. Auezov and problems of Abai studies.] –Almaty: «Gylym», 1982. – 395 p.

9 **Ismagulov, J.** Abai aqyndyq taǵylymy. [Abay's poetry reading]. – Almaty : Gylym, 1994. – 235 p.

10 **Ybyraıym, B** Aqyndar amanaty : Hrestomatia-kompendiým [Deposit of poets : Reader-compendium]. – Almaty : KazNPU named after Abai : «Ulagat» publishing house, 2012. – 360 p.

Материал 18.09.20 баспаға түсті.

А. Ф. Зейнулина, А. Т. Ибраева

Слова назидания Абая

Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 18.09.20.

«Слова назидания» Абая – ценное наследие, наполненное глубокими философскими, этическими, эстетическими, философскими и психологическими размышлениями, умением точно предвидеть жизненные проблемы.

Главная тема слов назидания Абая – человек, личность, а главная цель – воспитание человека, пространство его нравственных качеств в жизни. Человек разносторонне зрелый человек, который трудится для людей, даже когда он человек. Так сказать, «полный человек». Он ищет ответ на вопрос, каким должен быть» «настоящий человек» полный человек», и отвечает на него в своих черных словах. Он всесторонне рассматривает человека, прощупывает его характер, самосознание, побуждает человека избегать чуждых поступков, воспитывает в нем высокие чувства: любовь, долг, чувство долга. должно быть движение к совершенствованию нашей духовной культуры, стремление каждого человека быть счастливым. А улучшить нашу духовную культуру может только литература. С этой точки зрения искусство слова – литература может стать родоначальником духовных ценностей и символом духовных ценностей для казахского народа – великого Хакима Абая.

В статье дается хронологический и художественный анализ истории написания, содержания, цели, объема, стиля написания слов назидания Абая.

Ключевые слова: гаклия, слово назидание, человековедение, оригинал, поэтическая школа, пословица, художественное решение.

F. Zeinulina, A. T. Ibrayeva

The word-edifications of Abai

Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 18.09.20

The word-edifications of Abai – it is a valuable heritage, filled with deep philosophical, ethical, esthetic and psychological thoughts, reliably predicting life's problems. The main theme of Abai's word-edifications is a man, a person, and the main goal is educating a human being. Not just a person, but a person who works for the benefit of people, and is diversified, saying in the words of Abai, this is a «mature person». He is looking for the answers to the questions what «a real person» should be, a mature person, and he finds ones to them in his word-edifications.

Comprehensively studying a person, his character, self-knowledge, urging to avoid bad acts, bring up high feelings such as love, debt and honor, etc.

The article gives a chronological and artistic analysis of the writing history, purpose, volume, style of Abai's word-edifications.

Keywords: gакliya, word edification, human studies, original, poetic school, proverb, artistic solution.

Теруге 30.09.2020 ж. жіберілді. Басуға 14.10.2020 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

2,23 Мб RAM

Шартты баспа табағы 28,8. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: А. Елемесқызы

Корректор: А. Р. Омарова

Тапсырыс № 3710

Сдано в набор 30.09.2020 г. Подписано в печать 14.10.2020 г.

Электронное издание

2,23 Мб RAM

Усл. печ. л. 28,8. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: А. Елемесқызы

Корректор: А. Р. Омарова

Заказ № 3710

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университет

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университет

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

www.vestnik.tou.edu.kz